

Kaja Kann. Mida me peame silmas tsirkuse all?

Kaja Kann
24.03.2021

Toimetaja: Kaspar Viilup

Allikas: Teater. Muusika. Kino

Paide teater ja Must Kast "Carmen" Autor/allikas: Gabriela Urm

Kaja Kann uuris Teater. Muusika. Kinos kolme lavastust, mis tegelevad tsirkusega, igaüks oma äranägemise järgi: Paide teatri ja Musta Kasti "Carmen" (lavastaja Peeter Volkonski), OMAtsirkuse "Tuhande silmaga jumala" (lavastaja Sandra Z) ja Circus SaboKi "Ära jäta mind riplema" (lavastajad Saana Leppänen ja Kert Ridaste).

Paide teater ja Must Kast "Carmen"

Volkonski on vanema põlvkonna teatrimees, muusik, luuletaja, tõlkija, Sandra Z keskealine koreograaf ja muusik, Ridaste ja Leppänen noored, puhta tsirkusetaustaga artistid ja lavastajad. Üks lavastusi määrav aspekt on kindlasti lavastajate vanus, aga lihtsalt generatsioonide võrdlemine ei vii kuigi kaugemale. Püüan mööda vaadata noorte mõningasest kogemuse puudumisest, et leida lavastuste omaväärtus ja peamised omadused. Küll aga on ütlemata oluline etenduskunsti liik, mida lavastajad kõige paremini valdavad ja ka oluliseks peavad.

"Carmen" on Georges Bizet' 1875. aastal loodud ooper, mis põhineb Prosper Mérimée samanimelisel novellil. See on lugu kirgedest ja saatusest, inimestest, kes ei saa teha kuidagi teisiti, kui nad teevad. Tegijad soovivad vaadata lavastust kui rändtsirkuse etteastet Bizet' muusikaga. Selle lausega antakse mõista, et loo tegelasteks on tsirkuseartistid ja ooperit ei tasu siit otsima tulla. Kavaleht pakub küsimuse näol välja veel ühe mõtte: "Mis juhtub, kui ooperit esitavad draamanäitlejad, kellel puudub klassikalise laulu kool ja kellest mõned ei pea rangelt võttes viisigi? Ajal, kui tantsuetendusi teevad inimesed ilma traditsioonilise balletikoolita, ei tohiks see iseenesest probleem olla, kuid siiski?"

Tõesti, eelarvamused said kustutatud. Me ei oodanud ei tsirkust, tantsu ega ooperit. Me vaatasime teatrit selle kõige laiemas mõttes. Võõritusefekti ei tekkinud, žanritevahelist vaidlust lavale ei toodud, laulud ja tantsud esitati siiralt ja lapseliku rõõmuga. Kavalehel tekitatud ootusele mitmekihiliseks muudetud dramaturgiast, kus tsirkusetrupp hakkab mängima "Carmenit", lavastuses ei vastatud. Ühte lugu teise loo sees ei olnud. Samuti kõlab kummaliselt osutus tantsuetendustele, mida teevad balletikoolitusega tantsijad. Siinkohal on kõik sassi aetud. Tantsuetendusi teevad tantsijad ja balletietendusi ikka baleriinid. Need on kaks erinevat asja. Nii, nagu seda on muusikal ja ooper. Nii jääbki osutus tsirkusetrupile või tantsuetendusele vaid oskuste puudumise väljavabandamiseks. Ehk võib kõige suuremaks õnnestumiseks pidada ooperi muutmist muusikaliks. Žanr vahetati välja, aga lugu ja muusika jäid samaks. Lavastuses on muusika, tants ja sõna loo teenistuses ja tsirkuse sümboolika kujunduselemendiks. Volkonski "Carmen" õigustab ennast muusikali žanris vägagi meeleolukalt ja tõsiseltvõetavalt, seda ka ilma igasuguste viideteta erinevatele, varem kehtestunud teatriliikidele.

Hularõngas sümboliseerib tsirkust, mida lohistatakse või visatakse käest kätte. Reaalselt trikina oli sooritatud Karl Robert Saaremäe efektne läbimurdmine lahtisest uksest. Superhea teostus, kus näitleja mängis vastuolu võimsalt välja. Ise sätin endale takistuse ja ise murrin sellest läbi. Just vastuolu esiletoomine eristab klounaadi naljakast loo jutustamisest teatris. Ideaalselt oli esitletud ka noaviskaja number. Traditsioonilises tsirkuses näidatakse artisti osavust. Rahvas elab kaasa sellele, kas nuga lõpetab oma lennu kauni assistendi südames või täpselt tema keha kõrval seinas. "Carmenis" oli osavus integreeritud mustkunstiga. Reaalselt nuge ei visatud, need lükati seinaga tagant õigel hetkel välja. Seda tehnilist oskust saab juba imetleda. Siinkohal ei tule tunnustada teatritegijate osavust mitte noaviskamises, vaid efekti väljatoomises. Samas mõjus trapetsil ja rõngal laulmine kujundusliku võttena.

OMAtsirkus "Tuhande silmaga jumal"

"Tuhande silmaga jumal" on koreograaf Sandra Z-i enda loodud maailm, jätkuv teekond unenäolisse absurdsesse maailma. Kavaleht annab ka suunise vaatamiseks: "Loogika on mõttetu, tule ja naudi sõitu!" Laval on tsirkuseartistid, kellel on pea asemel üks suur silm. Kokku kolmteist silma, mis kõik on võimelised vaatama eri suundadesse, vajadusel liikuma üksteisest eemale, üksteise peale või alla, kogunema ühte kampa või eralduma üksindusse. Kõik kokku moodustab elava ja võimatu, tuhande silmaga organismi, mis laiub üle ruumi laiali. Tund aega möödub kummastavas olekus, justkui oleks nõõbikarp põrandale kukkunud ja üksikud nõõbid hakanud omaenda elu elama. Kehtestatud on olukord, kus silmad ei käi enam paaris, neid on palju ja nad on kõikjal.

Epp Kubu ütleb Magasinis: "Pakun huupi, et "Tuhande silmaga jumala" puhul võis olla väljakutseks eri žanritest (tsirkus ja Sandra Z-i lavalised ideed) koostisosade kokkusulatamine tervikuks, mis jätab otsad avatuks ja tähendusvälja avaraks, et oleks näha see, mida "pole näha".⁴ Näiteks kangarõngas, kus üks artist mängis kõrgustes akordionit, samal ajal kui kaks kanga alumise osaga oma pead pimestamiseni ja kaela kägistamiseni kinni sõlminud artisti püüdsid end nendest rakmetest järskude jooksusööstudega vabastada. Vastuolu! Traditsioonilises tsirkuses kasutatakse kangast selleks, et näidata artisti plastilisust ja osavust, et vaataja oleks ärevil, kas ta kukub alla või mitte. Sandra Z-i lavastuse kangaartistid valdasid tehnikat, kuid ei näidanud seda. Näha oli

akordionimäng ja efektne pusserdamine põrandal. Mida see tähendab, on raske öelda, aga vaatajas tekitab see ärevat arusaamatust. Just avar tähendusväli andis vaatajale võimaluse tajuda nähtamatut ja arusaamatut pinget ning halba eelaimdust.

Lavastuses on koreografeeritud tsirkus ja muusika utoopilise idee teenistuses. Tehakse kõrgetasemelisi tsirkusetrikke, mida ei tooda esile, ei mängita välja kui midagi enneolematut, mida vaataja ei suuda järele teha. Trikid ei ole asi iseeneses ja neil pole ka sümboolset tähendust. Need ei viita tsirkusele, vaid on osa loomulikust lavakeelest.

Veel üks võte, mida koreograaf kasutas, oli viivitus. Edasimineku oli tekitatud uue žanri sissetoomisega, kuid alati astuti samm tagasi. Sandra Z kasutas esmapilgul banaalset võtet alustada ja lõpetada lavastus sama koreograafiaga. Lavastuste jooksul kehtestatud lõpmatu viivituse tõttu ei olnud siiski tegemist täpselt sama asjaga. Lõpus oli seesama asi vaataja tajumuses juba hoopis teises ruumis ja ajas. Midagi oli vahepeal juhtunud. Toosama asi oli hoopis teine.

Circus SaboK "Ära jäta mind riplema"

"Ära jäta mind riplema" on lavastanud etendust teostavad tsirkuseartistid ise. Saana Leppänen ja Kert Ridaste on uue põlve tsirkuseartistid, kes jutustasid lugu sõprusest. Lavastus pühitseb inimkeha võimeid, selle tugevaid ja nõrku külgi, pigem ilu kui inetust. Kavaleht toob välja ka moto: "Hullumeelse hüppe sooritamine teadmatusse ei nõua mitte ainult julgust ja valmisolekut läbi kukkuda, pigem eeldab võimatu tegu usaldust kõige ümbritseva vastu." Reaalselt jutustatakse lugu läbi füüsiliste liigutuste, mille ebaõnnestumisel võib kaunis ja perfektne akrobaatiline element laguneda, kujundlikult siis sõprussuhe rebeneda.

Lavastuse probleemiks osutub tsirkuse keel ise. Inimsuhetest räägitakse paarisakrobaatika kaudu. Jõuline mees tõstab ning viskab habrast ja graatsilist naist. Loomulikult on võimalik ka vastupidine, aga sellisel juhul kannatab kõrgetasemeline trikk ja sisu muutub vaatajale naljakaks. Seega määrab tehnika loo sisu. Näiteks juukseidpidi rippuv habras artist on tulvil tähendusvälju. Ta räägib vaatajale vägivallast ja kannatusest, sest meessoost partner on see, kes naisartisti nõõripidi õigele kõrgusele tõmbab. Samal ajal ka enesepiinamisest ja tugevusest, kuna naissoost artist ise kinnitas end juukseidpidi nõõri otsa ja andis käsu tõmmata. Liigne

tähendusväli ei tühjenda tähendust, pigem tekitab segadust.

Tsirkusekunstnikud on soovinud jutustada lugu ja samal ajal sedasama lugu varjata. See taotlus ei mõju vastuoluna. On puudu veel kas dramaturgilistest oskustest või julgusest olla selge. Eelkõige piiravad täpsemat loo jutustamist tsirkuse tehnika võimalused.

Oma arvustuses Postimehele olen välja toonud ka ühe õnnestumise: "Seevastu Kerdi tantsuline soolo või metasel rattal (Saksa ratas) pead pööritama panev ringlemine sisaldas riskimomente. Ta läks kaugele. Vahel liigagi. Ta näitas vaatajale neid piiripealseid hetki, kus midagi juhtub. Kerdi soolo esituses oli teekond välja joonistatud ja vaatajale julgelt esitletud."⁵ Traditsioonilises tsirkuses kasutatakse sageli võtet, kus artistid teevad trikki meelega kolm korda. Esimene ebaõnnestub totaalselt, teine tuleb peaaegu välja ja kolmas õnnestub ideaalselt. Siin on kindel reegel — võtet saab kasutada ainult siis, kui oled 100% kindel, et kolmas kord õnnestub. Tegemist on lihtsa võttega panna vaataja kaasa elama. Kert aga võtab riski publiku ees. Näitab oma nõrkust, aga ei näitle seda. See on väga riskantne tee, muidugi juhul, kui see pole dramaturgiline eesmärk. Vaatajas võib kergesti tekkida kaastunne artisti vastu, mida aga lavastuses "Ära jäta mind riplema" ei juhtu, sest Kert on osav ja valdab oma keha. Ta mitte ainult ei suuda trikke sooritada, vaid suudab ka ebaõnnestumiste järel järgmise sammu astuda. Kavalehel osutatud sõpruse probleem tuleb välja vaid läbi soolo. Dialoog ja iseendaga suhtlemise raskus on Kerdi soolo kaudu võluvalt esile toodud.

Kokkuvõte

Carmeni lugu tõlgiti tsirkuse esteetikasse, aga ei pööratud tähelepanu sellele kõige olulisemale, mis on tsirkusekunsti põhialus. Puudus perfektselt sooritatud trikk ja seega jäi tsirkuse esteetika tegijate jaoks vaid muljeks tsirkusest. Meile, teatriinimestele, näib tsirkus selline. Piirduti mõttega, et trapets või hularõngas tähendab iseenesest juba tsirkust. Kui nüüd püüda tagasi tõlkida, siis oleks sama banaalne öelda, et kummaliselt riidetud ja valetav näitleja tähendab teatrit. Lavastuse põletavaimaks probleemiks olid peategelase Carmeni valikud ja saatus ning esteetiliseks küsimuseks see, kas ooperist saab allahindluseta muusikali teha. Esimeseks vastuseks siis, et Carmen suri, ja teiseks, et saab küll.

Jättes tähendusvälja avaraks, tõi lavastus "Tuhande silmaga jumal" esile traditsioonilise tsirkuse manipulatsioonivõtte — publik kaasatakse ärevuse ja eelaimduse tekitamise kaudu. Sandra Z ei alahinda tänapäevast, külma närviga ja professionaalset etenduskunsti vaatajat, kes teab, et tsirkuses ei kuku keegi kunagi alla, et kõik on tegijatel läbi mõeldud. Sama tunde tekitamiseks tuleb praegu vajutada teistele punktidele. Lavastuse põletavaimaks probleemiks ei olnud esteetika, vaid tajude tekitamine, ärevuse tundmine. Lahenduseks aga huumor ja vastuolude reaalne tajumine ning seejärel ka nende nautimine.

"Ära jäta mind riplema" probleemiks on loo rääkimine läbi tsirkuse tehnikate. Tähendused on liigutuse ja kompositsiooni sees. Selgub, et tsirkuse tehnika võimalused suunavad lugu omasoodu. Väiksemate küsimustena kaalutakse ilu või inetust, koos või üksi olemist. Lahendusena selgub, et ilu on ilusam ja pealekauba kergem teostada, nagu koostöödki. Riskida on kahekesi keerulisem, sest see pole päris risk. Vaid üksi on võimalik teha samm tundmatusse, sest koostöös tekivad kohe kokkulepped.

Vaadates aga publiku reaktsiooni, peab "Carmenit" pidama tõeliselt õnnestunud tsirkuselavastuseks, sest publik plaksutas naudinguga iga numbri peale. "Tuhande silmaga jumala" vaatajad olid vaiksed, vahel kostus ehmunud hüüdeid ja lõpuaplaus oli mõtlikult soe. "Ära jäta mind riplema" vaatajad olid ehk kõige kriitilisema hoiakuga. Vaheaplause oli kaks ja mõlemad kindlalt tänulikkusest võimsa triki eest. "Carmenis" inimvõimete piiril olevaid sooritusi ei tehtud, see efekt saavutati teatri vahenditega. OMA tsirkuse artistid sooritasid superhäid trikke, kuid Sandra Z-i kindal juhtimisel kaotati see efekt samal ajal ära. Lavastuses "Ära jäta mind riplema" oli nii seda kui ka teist. Seega saab öelda, et kõigi kolme lavastuse tegijad tundsid oma publikut ja rahuldasid nende ootusi.

Teatri taustaga lavastaja peab tsirkuse all silmas veidi totakat, pealiskaudset alamklassi, kes rändab mööda maailma koos oma ihadest tingitud intriigidega. Koreograafia taustaga lavastaja peab tsirkuse all silmas inimesi, kellel on teistest rohkem arenenud kehataju ja kes tänu sellele suudavad maailmas liikuda ja seda tajuda tavainimestest erinevalt. Kõige keerulisem on öelda, mida peavad tsirkuse all silmas tsirkusekunstnikud. Ehk kõrgetasemelist trikki, mille külge peab teatris pookima loo. Või ei ole nad seda küsimust endale veel esitanud, kuna tsirkus on nende jaoks kõige loomulikum viis olemas olla.

Viited:

"Carmen". Paide teatri koduleht. — <https://paideteater.ee/carmen>

*"Tuhande silmaga jumal". OMAtsirkuse koduleht —
<http://www.omatsirkus.ee/est/tsirkus/etendus>*

*"Ära jäta mind riplema". Circus SaboKi koduleht —
<https://www.duosabok.com/dontleavemehanging/>*

*Epp Kubu 2021. "Tuhande silmaga jumal" — kõverpeegli tsirkus. —
Magasin, 4. I. — <https://saal.ee/magazine/6932/>*

*Kaja Kann 2021. Tsirkusekunsti paratamatu õnnestumine. — Postimees, 4.
IX — [https://jarvateataja.postimees.ee/7101294/tsirkusekunsti-
paratamatu-onnestumine](https://jarvateataja.postimees.ee/7101294/tsirkusekunsti-paratamatu-onnestumine)*